Journal of Liberal Arts, Thammasat University
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Journal homepage: https://so03.tci-thaijo.org/index.php/liberalarts/index

สองทศวรรษแห่งการปรับตัวของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 บริเวณย่านการค้าสีลม

ณัฐนพิน พละเสวีนันท์ และ อารีรัตน์ แพทย์นุเคราะห์*
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประเทศไทย

Two Decades of Adaptation of the Soi Phiphat 2 Community in the Silom Commercial Area

Natnapin Palaseweenun and Areerut Patnukao*
Faculty of Arts, Chulalongkorn University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:
Received 15 June 2020
Revised 28 October 2020
Accepted 25 October 2021

คำสำคัญ
การปรับตัว
ความยืดหยุ่นของชุมชน
สิ่งกระทบ
ซอยพิพัฒน์ 2
สีลม

* Corresponding author
E-mail address:
areerut.p@chula.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปรับตัวและปัจจัยบ่งชี้ความยืดหยุ่นของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 บริเวณย่านการค้าสีลม ต่อสิ่งกระทบที่มีต่อชุมชน และเพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินภายในชุมชนตลอดระยะเวลากว่า 20 ปีที่ผ่านมา ระหว่างปี พ.ศ. 2542-2563 รวมถึงประเมินศักยภาพของชุมชนทั้งจุดเด่นและจุดด้อย การศึกษานี้ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน โดยวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกและสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เพื่อหาดัชนีบ่งชี้ความยืดหยุ่นของชุมชน โดยสัมภาษณ์ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนไม่น้อยกว่า 20 ปี จำนวน 10 คน ผลการวิจัยพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นร้อยละ 4.46 และมีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่พาณิชยกรรม ร้อยละ 2.30 สิ่งกระทบหลักๆ ที่ชุมชนกำลังเผชิญ คือ การย้ายถิ่นเข้ามาของแรงงานต่างชาติ การย้ายถิ่นออกของคนรุ่นใหม่ ค่าครองชีพที่สูงขึ้น ปัญหายาเสพติด การจราจรติดขัด และปัญหามลพิษทางสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ พบปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีความยืดหยุ่นซึ่งเป็นจุดแข็งที่ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางย่านธุรกิจการค้าและความท้าทายจากภายนอก มี 6 ลักษณะ คือ โครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานและการบริการพื้นฐาน แกนนำชุมชน เครือข่ายทางสังคมและการร่วมมือ ความเชื่อที่หลากหลาย การให้ความช่วยเหลือโดยหน่วยงานรัฐและเอกชน และการยอมรับความเปลี่ยนแปลงและความแตกต่าง อย่างไรก็ดียังพบจุดอ่อนของชุมชนซึ่งควรปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ชุมชนมีความยืดหยุ่นมากขึ้น คือ การขาดปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารกับกลุ่มแรงงานต่างชาติที่ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชน

Keywords:
Adaptation,
Community Resilience,
Disturbance,
Soi Phiphat 2,
Silom

Abstract

The objectives of this research are to study the adaptation and community resilience factors of the Soi Phiphat 2 community to disturbances as well as to analyze the change of community land use over a period of 20 years, from 1999 to 2020. Additionally, community strengths, weaknesses, and opportunities are evaluated. This research used mixed methods which included using GIS to analyze land use change combined with in-depth interviews and informal interview methods to identify indexes of community resilience. Participants of this research were 10 people who have been living in the community for more than 20 years. The research shows that there is an increase of 4.46% of residential area and 2.30% of commercial area. Major disturbances of the community are foreign workers moving-in, new generations moving-out, the high cost of living, drugs, traffic congestion, and some environmental problems. As a result of an analysis of local responses to multiple challenges and disturbances, six dimensions of community resilience were found. These dimensions are infrastructure and support services, active agents, social network and support, beliefs, engaged governance and private sectors, and embracing differences and changes. However, there are still some deficiencies which need to be improved to be more resilient, i.e., the lack of interaction and communication between local people and newcomer foreign workers.

1. บทนำ

พัฒนาการและการปรับตัวของชุมชนเป็นผลมาจากการกระทำของผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนต่อปัจจัยทั้งภายในและภายนอก หลายครั้งที่ชุมชนเกิดการพัฒนาและปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ความมั่นคง และความปลอดภัย เป็นต้น รวมทั้งปัจจัยส่วนตัวของผู้คนในชุมชนเอง การปรับตัวของชุมชนต่อสถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์หนึ่งในเชิงพื้นที่ที่ทำให้เข้าใจพฤติกรรมการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในแต่ละบริเวณได้ดียิ่งขึ้น

บริเวณย่านการค้าสีลมถือว่าเป็นพื้นที่เศรษฐกิจที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ เป็นย่านที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แนวคิดการตัดถนนแบบตะวันตกทำให้เกิดการตัดถนนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ถนนสีลมเป็นหนึ่งในถนนเหล่านั้น โดยเริ่มตัดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2404 (ชีวารัตน์ กลับคุณ, 2550) เพื่อขยายที่อยู่อาศัยมาทางด้านตะวันออกของพระนคร นับแต่นั้นผู้คนต่างเข้ามาตั้งถิ่นฐานและอยู่อาศัยตามแนวถนนเรื่อยมา ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 มีการเปิดให้บริการระบบรถไฟฟ้ามหานคร (BTS) สายสีลม ทำให้บริเวณนี้มีความสำคัญเพิ่มขึ้นไปอีก ปัจจุบันย่านสีลมยังคงเป็นพื้นที่ศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญของกรุงเทพมหานคร (CBD) อีกทั้งยังเป็นที่รวมของสำนักงานใหญ่ ห้างสรรพสินค้า แหล่งท่องเที่ยวยามค่ำคืนที่โด่งดัง ที่พักอาศัยทั้งที่เป็นชุมชนดั้งเดิม และที่พักอาศัยแบบใหม่ เช่น คอนโดมิเนียม ประกอบกับมูลค่าที่ดินที่มีราคาสูงและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย ผนวกกับการย้ายถิ่นฐานเข้ามาของทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ทำให้บริเวณนี้กลายเป็นย่านธุรกิจการค้าที่มีความหลากหลายทั้งมิติทางวัฒนธรรมและระดับการพัฒนา

ทั้งนี้ ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ราคาที่ดินบริเวณแขวงสีลมเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในช่วงปี พ.ศ. 2539-2542 ราคาที่ดินตารางวาละ 800,000 บาท และเพิ่มขึ้นเป็นตารางวาละ 1,000,000 บาท สำหรับที่ดินส่วนราชการ และ 1,750,000 บาท สำหรับที่ดินเอกชน ในช่วงปี พ.ศ. 2560 (กมลรัตน์ บำรุงตน, 2546; โรงเรียนธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ไทย, 2560)

ในย่านธุรกิจการค้าแห่งนี้ ยังมีชุมชนขนาดเล็กที่แทรกตัวอยู่ในตรอกเล็ก ๆ ระหว่างถนนสีลมและถนนสาทร ซึ่งก็คือ ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 มีเนื้อที่ประมาณ 0.02 ตร.กม. หรือประมาณ 12 ไร่เศษ ตั้งอยู่บนที่ดินราชพัสดุในแขวงสีลม เขตบางรัก มีอดีตความเป็นมาอย่างยาวนาน เริ่มก่อตั้งมาก่อนการตัดถนนสีลม ผ่านการเปลี่ยนถ่ายและถือครองในหลายลักษณะ แต่เดิมเป็นพื้นที่ที่ได้รับพัฒนาอย่างดีเพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศอย่างตะวันตกในช่วงรัชกาลที่ 5 (บัณฑิต จุลาสัย และคณะ, 2549) ทั้งนี้ ปัจจุบันยังสามารถมองเห็นขอบเขตแปลง

ที่ดินของชุมชนที่มีลักษณะเป็นแบบรูปสี่เหลี่ยมได้อย่างชัดเจน แม้ว่าการใช้ที่ดินภายในชุมชนจะมีความเป็นอยู่ที่แออัด บ้านเรือนมีสภาพทรุดโทรม และขาดการวางผังที่เป็นระเบียบ การใช้ประโยชน์ที่ดินแบ่งเป็นการเช่าเพื่อที่อยู่อาศัย พื้นที่โล่งที่ใช้เป็นลานจอดรถ ลานกีฬาชุมชน และสำนักงานชุมชน อาชีพส่วนใหญ่ของคนในชุมชน คือ อาชีพรับจ้าง รับราชการ และแม่บ้าน เป็นต้น ซึ่งชุมชนนี้นับได้ว่าเป็นชุมชนแออัดแหล่งสุดท้ายของย่านสีลม (อมรรัตน์ กล่ำพลบ, 2545)

ในอดีตการรื้อย้ายชุมชนแออัดในประเทศไทยกระทำโดยไม่ได้ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้คนที่ถูกรื้อย้าย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา รัฐบาลได้จัดตั้งหน่วยงานที่ดูแลจัดการช่วยเหลือชุมชนเหล่านี้มากขึ้น เช่น จัดตั้งการเคหะแห่งชาติในปี พ.ศ. 2515 และสำนักพัฒนาชุมชนเมืองในปี พ.ศ. 2535 เพื่อสนับสนุนด้านสินเชื่อแก่ชุมชนและช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยแก่ประชาชน เป็นต้น ซึ่งวิธีการจัดการและรูปแบบการปรับปรุงชุมชนแออัดในประเทศไทยมีหลายลักษณะ เช่น การรื้อล้าง เป็นการขับไล่ออกจากพื้นที่โดยไม่ได้จัดหาที่อยู่ใหม่ให้ ตัวอย่างเช่น ชุมชนท่าวาสุกรี เป็นต้น อีกลักษณะ คือ การรื้อล้างและสร้างแฟลต คือ สร้างแฟลตในที่เดิม เช่น ชุมชนแฟลตดินแดง ลักษณะต่อมา คือ การปรับปรุงชุมชนแออัดในที่ดินเดิม การสร้างบ้านบางส่วน และสุดท้าย คือ การจัดหาที่อยู่ใหม่ให้ (อมรรัตน์ กล่ำพลบ, 2545)

ในช่วงปี พ.ศ. 2545-2549 กระทรวงการคลังได้กำหนดแผนยุทธศาสตร์ฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ โดยให้กรมธนารักษ์พัฒนาที่ราชพัสดุ จากนโยบายการจัดการดังกล่าวทำให้หลายชุมชนเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนานและเป็นองค์ประกอบย่อยที่ช่วยสร้างอัตลักษณ์ให้แก่เมืองหลวงแห่งนี้ได้หายไปจำนวนมาก ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 ก็เป็นหนึ่งในชุมชนที่อยู่ในภาวะวิกฤตดังกล่าว ทั้งนี้ จากการศึกษาของอมรรัตน์ กล่ำพลบ (2545) ในเรื่องความคิดเห็นต่อการพัฒนาที่ราชพัสดุแปลงนี้ พบว่าผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่ต้องการอยู่ในแปลงที่ดินเดิม แต่เห็นควรให้มีการปรับปรุงด้านกายภาพและยินยอมให้เพิ่มค่าเช่า

ต่อมาชีวารัตน์ กลับคุณ (2550) ได้เสนอให้พัฒนาพื้นที่บริเวณชุมชนนี้เป็นที่พักอาศัยหนาแน่นปานกลาง ประเภทอาคารพักอาศัยรวมหรือทาวน์เฮาส์ เนื่องจากชุมชนนี้มีสภาพแออัด ประเภทบ้านเดี่ยวและมีความเสื่อมโทรม แต่อยู่ในย่านที่มีการพัฒนาโดยรอบและมีความพลวัตทางกิจกรรมสูง หากมีการปรับปรุงพื้นที่ด้านกายภาพ การคมนาคม สถาปัตยกรรม และสาธารณูปโภค ก็จะทำให้ชุมชนนี้น่าอยู่ คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาของย่านสีลมแห่งนี้

เมื่อพิจารณาทำเลที่ตั้งของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 นั้น พบว่าได้เปรียบในหลาย ๆ ด้าน เช่น ตั้งอยู่ใกล้ย่านธุรกิจการค้าและสถานศึกษาที่สำคัญ อาทิเช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งล่าสุดพื้นที่จุฬา-สามย่าน ได้รับการจัดให้เป็นย่านที่ “คูล” (cool) ที่สุดอันดับที่ 16 ของโลก และเป็นอันดับที่ 3 ของเอเชีย โดย Time Out Group ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจสื่อและความบันเทิงระดับโลก โดยคัดเลือกจากย่านที่มีการผสมผสานกันในหลาย ๆ มิติ เช่น วัฒนธรรม อาหาร ความทันสมัย

และวิถีชีวิตชุมชน เป็นต้น (สามย่านมิตรทาวน์, 2563) ดังนั้น การศึกษาและประเมินศักยภาพชุมชน พร้อมทั้งศึกษาการปรับตัวของชุมชน อาจจะช่วยให้เห็นโอกาสในการพัฒนาชุมชนเพื่อให้เชื่อมโยงกับพื้นที่โดยรอบและพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชุมชนได้ในอนาคต

ดังนั้น การวิจัยนี้จึงเป็นการศึกษาว่าในช่วงกว่า 20 ปีที่ผ่านมา ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ อย่างไรบ้าง อาทิ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในชุมชน สิ่งที่กระทบชุมชน การปรับตัวและความคิดเห็นของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันก็ประเมินศักยภาพชุมชนทั้งจุดอ่อนและจุดแข็งด้วย ทั้งนี้ การศึกษาพัฒนาการและการปรับตัวของชุมชนดั้งเดิมที่อยู่ในพื้นที่ที่มีความเป็นพลวัตเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่น่าจะสามารถถอดบทเรียนและเป็นแนวทางในการพัฒนาแก้ไขชุมชนอื่นๆ ที่มีแนวโน้มที่จะเผชิญต่อการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ในลักษณะเดียวกัน

จากสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ชุมชนนี้มีการปรับตัวและจัดการพื้นที่อย่างไรในบริบทที่แวดล้อมไปด้วยสังคมเมืองและย่านธุรกิจการค้า มีวิธีจัดการวิถีชีวิตความเป็นอยู่ภายในครอบครัวอย่างไร และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนอย่างไร จึงนำไปสู่วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในชุมชน สิ่งกระทบชุมชน ความยืดหยุ่นของชุมชน และการปรับตัวของชุมชน รวมถึงประเมินศักยภาพของชุมชนทั้งจุดเด่นและจุดด้อย

2. ทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาพัฒนาการการปรับตัวของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 บริเวณย่านการค้าสีลมนี้ มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วง พ.ศ. 2542-2563 มีแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในการศึกษาและวิเคราะห์ ดังนี้

2.1 วิวัฒนาการและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ศึกษา

วิวัฒนาการของย่านสีลม

ในอดีตพื้นที่ส่วนใหญ่บริเวณบางรักเป็นทุ่งนา หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในช่วงปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการค้าขายกับชาติตะวันตกมากขึ้น ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2404 มีการตัดถนนเจริญกรุง ถนนหัวลำโพง และถนนสีลม ผู้คนได้เปลี่ยนมาตั้งถิ่นฐานบริเวณริมถนนมากขึ้น ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีการตัดถนนในบริเวณต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะถนนสาทร ถนนสุรวงศ์ และถนนสี่พระยา ทำให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้มากขึ้น จนกลายเป็นย่านที่อยู่อาศัยและย่านธุรกิจที่สำคัญของเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการเปิดสัมปทานรถรางบนถนนสีลมเป็นครั้งแรก คือ เส้นทางจากบางรักไปประตูน้ำ ทำให้ธุรกิจการค้าเติบโตตามไปด้วย เนื่องจากมีระบบคมนาคมที่สะดวก

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ธุรกิจของชาวต่างชาติขยายเข้ามาในพื้นที่สีลมมากขึ้น ทำให้มีการขยายถนนเพิ่มขึ้น และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ตามมา อาทิเช่น อาคารสำนักงาน

และโรงแรมที่มีความสูง 10-15 ชั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2525-2535 พื้นที่สีลมกลายเป็นศูนย์กลางทางการเงิน มีสำนักงานและธุรกิจหลักทรัพย์ตั้งอยู่ในบริเวณนี้จำนวนมาก จนได้ชื่อว่า “วอลล์สตรีทแห่งประเทศไทย” ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2542 มีการเปิดให้บริการรถไฟฟ้ามหานคร (BTS) สายสีลม ยิ่งทำให้พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญของกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นไปด้วย (ชีวารัตน์ กลับคุณ, 2550; สมฤทัย เล็กศรีสกุล, 2544)

พัฒนาการของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2

แต่เดิมซอยนี้มีชื่อว่า ซอยพระยาพิพัฒน์โกษา เรียกตามราชทินนามของพระยาพิพัฒน์โกษา ซึ่งเป็นผู้พัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ ท่านเป็นคนเชื้อสายโปรตุเกสและเป็นข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศในสมัยรัชการที่ 5 บิดาของพระยาพิพัฒน์โกษามีโรงสีข้าวชื่อซาเวียร์ ซึ่งมีชื่อเสียงในการใช้เครื่องจักรที่ทันสมัยและสีข้าวได้คุณภาพและขาวกว่าโรงสีอื่น ๆ พระยาพิพัฒน์โกษาสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ และเป็นหนึ่งในสี่พระยาที่ร่วมวางแผนและพัฒนาโครงการสี่พระยา ที่ช่วยในการพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัย ด้วยการตัดถนนและจัดสรรที่ดินให้ประชาชนซื้อไปปลูกบ้านแบบตะวันตกในบริเวณถนนสีลม ถนนสาทร และถนนสุรวงศ์ เมื่อโครงการนี้ประสบความสำเร็จ พระยาพิพัฒน์โกษาจึงริเริ่มพัฒนาโครงการที่ดินเป็นของตนเอง โดยเลือกซื้อพื้นที่บริเวณระหว่างถนนสีลมและถนนสาทร ซึ่งสามารถเชื่อมต่อกับถนนสีลม ถนนสาทร และถนนเจ้าพระยาสุรศักดิ์ (คอนแวนต์) ได้ โดยได้แบ่งพื้นที่สองข้างถนนเป็นแปลง ๆ แปลงละ 4 ไร่ เพื่อขายให้กับขุนนางและพ่อค้าทั้งชาวไทยและต่างชาติ เพื่อปลูกบ้านทรงตะวันตกตามสมัยนิยม (บัณฑิต จุลาสัย และคณะ, 2549; Wright, 1999)

ปัจจุบันพื้นที่บริเวณโดยรอบซอยพิพัฒน์ 2 ได้ถูกพัฒนากลายเป็นย่านธุรกิจการค้า การท่องเที่ยว และการเงินที่สำคัญของกรุงเทพฯ ซึ่งที่ดินที่เคยจัดสรรเป็นแปลง ๆ โดยพระยาพิพัฒน์โกษา ได้ถูกซื้อขายและเปลี่ยนไปเป็นการใช้ที่ดินในลักษณะอื่น ๆ เช่น อาคารพาณิชย์ คอนโดมิเนียม และทาวน์เฮาส์ มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยและทำงานในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ บริเวณนี้จึงเป็นหนึ่งในพื้นที่มีการพัฒนาวางแผนผังให้สอดคล้องกับนโยบายของประเทศมาตั้งแต่อดีต ทั้งนี้ เหลือเพียงชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 เท่านั้น ที่ไม่ได้ถูกพัฒนาเป็นพื้นที่เชิงพาณิชย์

พื้นที่ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 มีการเปลี่ยนถ่ายการถือครองมาหลายครั้ง โดยเริ่มจากพระยาพิพัฒน์โกษาได้ยกที่ดินให้แก่บุตรสาว จากนั้นได้ขายที่ดินให้แก่หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา และได้จำนองที่ดินกับสำนักพระราชวัง ต่อมาปี พ.ศ. 2479 ได้ขายที่ดินให้แด่รัชกาลที่ 7 ในปี พ.ศ. 2496 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีได้ทรงขายที่ดินให้แก่กระทรวงการคลังเพื่อใช้ประโยชน์ในทางราชการ โดยได้ขึ้นทะเบียนเป็นที่ราชพัสดุแปลงหมายเลขทะเบียน กท.042308 ต่อมาใช้เป็นที่ทำการกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและให้ประชาชนเช่าบางส่วน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544

เป็นต้นมา ได้สิ้นสุดสัญญาเช่าและกรมธนารักษ์ไม่ได้ต่อสัญญาให้แก่ผู้เช่า แต่เรียกเก็บเป็นค่าตอบแทนการใช้ประโยชน์ที่ดิน (อมรรัตน์ กล่ำพลบ, 2545)

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับความยืดหยุ่นของชุมชน (community resilience)

แนวคิดเกี่ยวกับความยืดหยุ่น (resilience) ได้ถูกพัฒนาและประยุกต์ใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ของระบบธรรมชาติและระบบทางสังคมมาเป็นเวลานาน อีกทั้งยังถูกนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัยในหลากหลายมิติ เช่น การศึกษาเรื่องการจัดการการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Haggard et al., 2019) การจัดการภัยพิบัติ (Chirisa & Mabeza, 2019) การศึกษาชุมชนแออัด (Ahmed, 2016) และการศึกษาการปรับตัวทางระบบสังคมและระบบนิเวศวิทยา (Walker et al., 2004) เป็นต้น ซึ่ง USAID (2012) ได้ให้ความหมายของความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง (resilience) ไว้ว่า เป็นความสามารถของมนุษย์ บ้านเรือน ชุมชน ประเทศ และระบบ ในการที่จะปรับตัวและฟื้นตัวจากภาวะการณ์ต่างๆ ที่ตึงเครียดและก่อให้เกิดความตระหนก สามารถลดความเปราะบางที่จะเกิดขึ้นและจัดหาสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นอย่างเพียงพอ และสามารถรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงได้

ชุมชน (community) หมายถึง กลุ่มคนที่ใช้พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ร่วมกัน มีลักษณะบางประการร่วมกัน เช่น ความเชื่อ พฤติกรรม ความสนใจ ความไว้วางใจ การแลกเปลี่ยน และมีความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่ มีลักษณะและลำดับความสำคัญที่หลากหลาย เชื่อมโยงกันผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งปฏิสัมพันธ์นั้นทำให้เกิดเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีอัตลักษณ์ร่วมกัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน และมีความสามารถร่วมกันที่จะใช้ทรัพยากรจากภายนอก (Murphy, 2007)

ดังนั้น ความยืดหยุ่นของชุมชน (community resilience) หมายถึง ความสามารถทั่วไปของชุมชนที่จะปรับตัวต่อภาวะความตึงเครียด อันเกิดมาจากสังคม การเมือง และการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม เป็นต้น และสามารถที่จะนำทรัพยากรที่มีในชุมชนมาจัดการกับปัญหาและสร้างให้เกิดโอกาสแก่ชุมชนได้ (Magis, 2010) อีกทั้งยังสามารถปรับปรุงคุณภาพชีวิตและเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง ในขณะเดียวกันก็รักษาคุณภาพของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนยังมีความร่วมมือกันในการแก้ปัญหา สร้างความสามัคคี ประนีประนอม และร่วมแรงร่วมใจกันในชุมชน (Frankenberger et al., 2013) ชุมชนที่ยืดหยุ่นควรจะสามารถปรับตัวได้อย่างดีกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันและในอนาคต ทั้งการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม (Amundsen, 2012)

Chelleri et al. (2015) ได้จำแนกความยืดหยุ่นของเมือง (urban resilience) ไว้ 3 ลักษณะตามระยะเวลาสั้น ปานกลาง และระยะยาวตามลำดับ คือ 1) ระยะฟื้นตัว (recovery) เป็นความสามารถของชุมชนในการรับมือกับสิ่งที่เข้ากระทบและฟื้นตัวกลับมาอยู่ในสภาพเดิมได้ รวมถึงคงความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมไว้ได้ เช่น การฟื้นตัวจากน้ำท่วม 2) ระยะปรับตัว

(adaptation) เป็นการปรับให้ชุมชนมีสภาพดีขึ้น ซึ่งต้องมีต้นทุนทางสังคมและทรัพยากรของชุมชนเพื่อใช้ในการปรับตัว รวมถึงต้องมีการเรียนรู้เพิ่มเติมจากข้อผิดพลาด ตัวอย่างเช่น การเพิ่มความสูงของคันกั้นน้ำในประเทศเนเธอร์แลนด์เพื่อป้องกันน้ำท่วมจากคลื่นพายุซัดฝั่ง และ 3) ระยะเปลี่ยนแปลง (transformation) เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพใหม่ เช่น การสร้างบ้านด้วยวัสดุที่ลอยน้ำได้ เป็นต้น

ส่วน Béné et al. (2012) ได้กล่าวถึงความยืดหยุ่นของชุมชนใน 3 ลักษณะ คือ 1) ความสามารถในการซึมซับ (absorptive capacity) คือ ความสามารถในการลดความตื่นตระหนกและความตึงเครียด รวมถึงสามารถกลับมาฟื้นตัวได้โดยเร็วที่สุด 2) ความสามารถในการปรับตัว (adaptive capacity) หมายถึง การตื่นตัวและความสามารถในการปรับกลยุทธ์ตามสถานการณ์ และ 3) ความสามารถในการเปลี่ยนแปลง (transformative capacity) หมายถึง การบริหารจัดการทั้งทางด้านนโยบาย กลไก สาธารณูปโภค เครือข่าย และการป้องกันทางสังคม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของชุมชน

Nelson et al. (2007) ได้กล่าวถึงการศึกษาเรื่องการปรับตัว (adaptation) และความยืดหยุ่น (resilience) ว่า แม้ว่าจะพัฒนามาจากศาสตร์และลักษณะงานวิจัยที่แตกต่างกัน ซึ่งงานวิจัยด้านการปรับตัวเน้นศึกษาเพื่อลดความเปราะบาง (vulnerability) จากความเสี่ยงต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น ส่วนความยืดหยุ่นนั้นมีรากฐานมาจากการศึกษาระบบที่ซับซ้อน เน้นศึกษาความสามารถในการปรับตัว (adaptive capacity) ให้พร้อมรับมือกับอนาคตที่ไม่แน่นอน ซึ่งวิธีการศึกษาทั้งสองประเภทนี้ ต่างก็สนใจศึกษาองค์ประกอบของการปรับตัวร่วมกัน เช่น ลักษณะ กระบวนการ และผลลัพธ์

ในการศึกษาความยืดหยุ่นของชุมชนนั้น พบจำนวนและประเภทของปัจจัยที่ใช้ชี้วัดความยืดหยุ่นของชุมชนแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ตัวอย่างเช่น Buikstra et al. (2010) พบว่ามีปัจจัยที่ชี้วัดความยืดหยุ่นของชุมชน จำนวน 11 ประการ โดยปัจจัยเหล่านี้ได้มาจากการศึกษาการรับรู้เรื่องความยืดหยุ่นของชุมชนในชนบทของรัฐควีนแลนด์ ประเทศออสเตรเลีย งานวิจัยของ Ross et al. (2010) พบว่ามีตัวชี้วัด จำนวน 6 ประการ จากการศึกษาความยืดหยุ่นทางสังคมในระดับภูมิภาคของออสเตรเลีย ส่วน Magis (2010) ระบุตัวชี้วัด จำนวน 8 ประการ จากการศึกษาความยืดหยุ่นของชุมชนในสหรัฐอเมริกา (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1

ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อความยืดหยุ่นของชุมชน

Buikstra et al. (2010)	**Magis (2010)**	**Ross et al. (2010)**
เครือข่ายทางสังคมและการร่วมมือ	ทรัพยากรในชุมชน (เช่น ธรรมชาติ วัฒนธรรม มนุษย์ สถานที่ เงินทุน เป็นต้น)	การเชื่อมโยงระหว่างคนและพื้นที่
ทัศนคติที่ดี	การพัฒนาทรัพยากรของชุมชน	องค์ความรู้ ทักษะ และการเรียนรู้
การเรียนรู้	การมีส่วนร่วมในทรัพยากรของชุมชน	เครือข่ายชุมชน
มีประสบการณ์	ชุมชนมีความกระตือรือร้น	การร่วมมือโดยหน่วยงานรัฐ
สิ่งแวดล้อมและการดำรงชีวิต	มีแผนดำเนินงานร่วมกัน	มีลักษณะทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย
โครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน	มีแผนยุทธศาสตร์	โครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน
มีวัตถุประสงค์	มีผลประโยชน์ร่วมกัน	
มีลักษณะทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย	มีผลกระทบ	
ยอมรับความแตกต่าง		
มีผู้ความเป็นผู้นำ		
มีความเชื่อที่หลากหลาย		

เมื่อพิจารณาปัจจัยที่ใช้ในการชี้วัดความยืดหยุ่นของชุมชนจากการศึกษาทั้งสามเรื่องดังกล่าวข้างต้น พบว่ามีทั้งส่วนที่คล้ายกันและแตกต่างกัน ในขณะที่ Magis (2010) เน้นในเรื่องของทรัพยากรและการปฏิบัติ งานวิจัยทั้งสองเรื่องที่เหลือเน้นเรื่องคุณค่าทางสังคมของชุมชน ซึ่งอาจเป็นผลมาจากวิธีการศึกษาที่แตกต่างกัน เนื่องจากการศึกษาของ Magis (2010) ได้ปัจจัยเหล่านี้มาจากการประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญเป็นหลัก ส่วนงานวิจัยของ Buikstra et al. (2010) และ Ross et al. (2010) ได้ปัจจัยเหล่านี้มาจากการรับรู้ของคนในชุมชน

นอกจากนี้ ปัจจัยชี้วัดความยืดหยุ่นของชุมชนเหล่านี้ มีส่วนที่ซ้อนเหลื่อมกับปัจจัยที่แสดงถึงความสามารถในการปรับตัว ทั้งนี้ ในการศึกษาเรื่องการตอบสนองของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงในบริเวณนอร์เวย์เหนือของ Amundsen (2012) โดยอาศัยตัวชี้วัดจากงานในอดีต พบว่ามี 6 ปัจจัยที่ระบุความยืดหยุ่นของชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรของชุมชน เครือข่ายชุมชน สถาบันและบริการ การเชื่อมโยงระหว่างคนและพื้นที่ แกนนำ และการเรียนรู้ ทั้งนี้ในงานวิจัยนี้ยังระบุเพิ่มเติมว่าลักษณะความยืดหยุ่นของชุมชนนั้นประกอบด้วยความซับซ้อนและมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา แม้ว่าในปัจจุบันชุมชนจะมีความยืดหยุ่น แต่ในอนาคตหากมีการ

เปลี่ยนแปลงที่รุนแรง หรือมีเหตุการณ์ที่เป็นวิกฤตการณ์ระดับโลกชุมชนก็อาจจะเปราะบางได้ (Amundsen, 2012)

นอกจากนี้ หน่วยงานเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศสหรัฐ (United States Agency for International Development, USAID, 2012) ได้วางกรอบแนวคิดขององค์ประกอบความยืดหยุ่นของชุมชน มีลักษณะสำคัญ 5 ด้าน ดังนี้

1) บริบท (Context) หมายถึง สภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเมืองการปกครอง เป็นต้น ที่ส่งผลต่อความยืดหยุ่นของชุมชน

2) สิ่งรบกวน (Disturbance) หมายถึง สิ่งที่มากระทบต่อชุมชน ทั้งแบบฉับพลัน เช่น ภัยธรรมชาติ และแบบค่อยเป็นค่อยไป เช่น ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ความไม่มั่นคงทางการเมือง และค่าครองชีพที่สูงขึ้น เป็นต้น

3) ความสามารถของชุมชนในการร่วมมือ (Community Capacities for Collective Action) ในการสร้างความยืดหยุ่นให้กับชุมชนนั้น จำเป็นต้องอาศัยคุณลักษณะ 3 ประการที่สำคัญ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ ความสามารถในการซึมซับ (absorptive capacity) ความสามารถในการปรับตัว (adaptive capacity) และความสามารถในการเปลี่ยนแปลง (transformative capacity) (Béné et al., 2012) นอกจากนี้ชุมชนควรมีการร่วมมือบนพื้นฐาน 5 ประการ ได้แก่ การลดความเสี่ยง การลดความขัดแย้ง การปกป้องทางสังคม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการ/บำรุงรักษาสมบัติและบริการสาธารณะ ทั้งนี้ ชุมชนยังจำเป็นต้องบริหารจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งทางด้านมนุษย์ กายภาพ การเงิน การปกครอง และทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงมีการเชื่อมโยงทุนทางสังคม (social capital) ทั้งในระดับชุมชน (bonding social capital) ระหว่างชุมชน (bridging social capital) และในระดับชุมชนที่แตกต่างกัน (linking social capital) เช่น ระดับภูมิภาค หรือระดับประเทศ เป็นต้น (Frankenberger et al., 2013)

4) ความยืดหยุ่นและความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลง (Resilience and Vulnerability Pathways) เป็นปฏิกิริยาหรือการจัดการต่อสิ่งที่มากระทบชุมชน ซึ่งทั้งความยืดหยุ่นและความเปราะบางล้วนแต่เป็นกระบวนการที่เป็นพลวัต ทั้งนี้ ชุมชนที่มีทรัพยากรเพียงพอ มีสังคมที่เข้มแข็ง และมีความร่วมมือในชุมชนก็ย่อมสามารถจัดการกับสถานการณ์เลวร้ายต่าง ๆ ได้ จึงจัดเป็นชุมชนที่มีความยืดหยุ่นหรือดำเนินไปในทิศทางที่ยืดหยุ่นปรับตัวได้ (resilience pathway) ส่วนชุมชนใดขาดคุณลักษณะดังกล่าวก็ย่อมเป็นชุมชนที่มีความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลง (vulnerability pathway)

5) ผลลัพธ์การดำรงชีวิต (Livelihood Outcomes) เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชุมชนมีความยืดหยุ่นต่อสิ่งกระทบหรือเปราะบางต่อสิ่งที่มากระทบ หากชุมชนมีความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงย่อมสามารถจัดการปัญหาต่าง ๆ หรือสิ่งรบกวนในชุมชนได้ ตัวอย่างเช่น

ความมั่นคงทางอาหาร สิ่งแวดล้อมที่ได้รับการดูแลรักษา มีสุขภาพที่ดี มีระบบการศึกษาที่ดี มีเศรษฐกิจที่สามารถเลี้ยงคนในชุมชนได้ เป็นต้น ในทางตรงกันข้ามชุมชนที่เปราะบางย่อมไม่สามารถจัดการกับปัญหาหรือสิ่งกระทบเหล่านี้ได้ ท้ายที่สุดอาจทำให้ชุมชนล่มสลายไป

ดังนั้น ในการวิจัยนี้ได้ประยุกต์ใช้แนวทางในการระบุปัจจัย/ตัวชี้วัดความยืดหยุ่นชุมชนจากงานวิจัยในอดีต รวมถึงแนวคิดองค์ประกอบของความยืดหยุ่นชุมชน โดย USAID (2012) และลักษณะความยืดหยุ่นของชุมชน โดย Béné et al. (2012), Frankenberger et al. (2013) และ Chelleri et al. (2015) มาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ และข้อมูลที่ได้จากการออกภาคสนามและการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง ในการวิเคราะห์การปรับตัวของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1

กรอบแนวคิดในการวิจัย

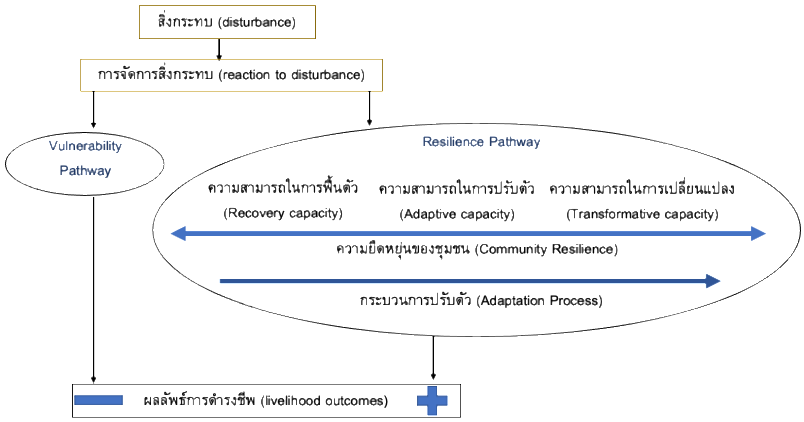

ที่มา: คณะผู้วิจัยดัดแปลงจาก Béné et al. (2012), Frankenberger et al. (2013) และ Chelleri et al. (2015)

ในงานวิจัยนี้ ได้ศึกษาบริบท (context) ของชุมชนในด้านต่าง ๆ อาทิ ประวัติ ลักษณะทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ลักษณะทางเศรษฐกิจ โครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน และการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในชุมชน โดยรวบรวมจากเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยในอดีต รวมกับการเก็บข้อมูลภาคสนามและการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้เข้าใจลักษณะโดยทั่วไปและต้นทุนของชุมชน จากนั้นได้ศึกษาสิ่งที่เข้ามากระทบชุมชน (disturbance) และชุมชนมีการรับมือกับสิ่งกระทบ (reaction to disturbance) เหล่านั้นอย่างไร จากนั้นวิเคราะห์ปัจจัยที่บ่งชี้ความยืดหยุ่นของชุมชน (community resilience) ว่ามีปัจจัยใดบ้างและมีลักษณะการปรับตัวอย่างไร ท้ายที่สุดนำไปสู่การวิเคราะห์ผลลัพธ์การดำรงชีวิต (livelihood outcomes) ว่าชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 มีความยืดหยุ่นและเปราะบางในด้านใดบ้างและจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไรบ้าง

2.3 แนวคิดการจัดประเภทตามลักษณะการปรับตัวของชุมชน (classification of the community integration)

แนวคิดนี้สามารถประยุกต์ใช้ในการประเมินลักษณะเบื้องต้นของคนในชุมชนได้ว่ามีลักษณะเป็นชุมชนที่เปิดรับ (open) ในเรื่องของบุคคล ความคิด วัตถุสิ่งของจากภายนอกหรือไม่ และเมื่อรับสิ่งภายนอกที่เรียกว่าการเปลี่ยนแปลงเข้ามาในชุมชนแล้ว สามารถที่จะผสมผสาน (integrate) ให้เข้ากับวิถีชีวิตของตนได้หรือไม่ โดยแนวคิดนี้ใช้เพื่อจัดจำแนกชุมชนตามลักษณะของการปรับตัว โดยพิจารณาจากคุณลักษณะตรงข้ามกัน 2 คู่ คือ 1) การเปิดรับและการปิดไม่ยอมรับสิ่งภายนอก (open-close) 2) การผสมผสาน-การไม่ผสมผสาน (integration - disintegration) สิ่งที่รับเข้ามากับสิ่งที่มีอยู่เดิม (Carter, 1990)

ลักษณะแรก คือ ‘เปิด-ปิด’ (open-close) โดยลักษณะ ‘เปิด’ เป็นการอธิบายถึงความเต็มใจของชุมชนที่จะยอมรับอิทธิพลภายนอกที่เข้ามา เช่น ผู้ที่ย้ายมาจากถิ่นอื่น แนวคิดใหม่ ๆ หรือวัตถุสิ่งของ เป็นต้น ส่วนลักษณะ ‘ปิด’ บ่งบอกถึงสภาวะการปฏิเสธของแนวความคิดใหม่และความไม่เป็นมิตรต่อผู้ที่ย้ายเข้ามาใหม่ ลักษณะที่สอง คือ ‘การผสมผสาน-การไม่ผสมผสาน’ (integration - disintegration) โดยลักษณะ ‘ผสมผสาน’ หมายถึง ชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งที่เข้ามาจากภายนอกได้ มีความสมานฉันท์ในการดำเนินวิถีชีวิตในชุมชน และส่วน ‘การไม่ผสมผสาน’ หมายรวมถึง ชุมชนไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกได้ ซึ่งท้ายที่สุดอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน (Carter, 1990) โดยแนวคิดนี้สามารถจำแนกชุมชนออกเป็น 4 ประเภท คือ

1) The open-integrated community เป็นชุมชนที่มีประชากรจำนวนมาก มีความหลากหลายของอาชีพ คนในชุมชนพร้อมที่จะเปิดรับและสามารถปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงภายนอกได้ดี ผู้คนในชุมชนสามารถที่จะดำเนินการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ

2) The close-integrated community เป็นลักษณะของชุมชนที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว มีการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรน้อย เป็นสังคมที่คงรูปแบบและประเพณีดั้งเดิมของตนไว้ ผู้คนในสังคมมีหน้าที่ของตนเองอย่างชัดเจน เป็นชุมชนที่ปิด ไม่ค่อยเปิดรับสิ่งภายนอก หรือยอมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่ก็สามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกได้

3) The open-disintegrating community เป็นลักษณะของชุมชนที่เปิดรับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกเข้ามาอย่างรวดเร็ว เช่น ผู้คน ค่านิยม หรือสิ่งของ ทำให้ชุมชนไม่สามารถซึมซับเอาไว้ได้ ทำให้เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างสิ่งที่มีอยู่ดั้งเดิมในชุมชนกับอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามา เช่น ความขัดแย้งระหว่างผู้อยู่อาศัยเดิมกับผู้ที่ย้ายเข้ามาใหม่

4) The close-disintegrating community ชุมชนลักษณะนี้เป็นชุมชนที่ปิดและไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง ทำให้ท้ายที่สุดเกิดการย้ายถิ่นออกไปจำนวนมาก จนทำให้ชุมชนเสื่อมโทรมลง บริการต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนก็ลดลงและขาดคุณภาพ ซึ่งนำไปสู่ความรู้สึกโดดเดี่ยวและสิ้นหวังระหว่างคนในชุมชน

คุณลักษณะต่างๆ ของชุมชนนั้นๆ มีความสำคัญที่จะช่วยในการบริหารจัดการทุนต่างๆ ของชุมชน ช่วยประเมินศักยภาพและเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการดำเนินการด้านต่างๆ ร่วมกัน อาทิ ด้านการลดความเสี่ยงจากภัยคุกคาม การลดความขัดแย้ง ความคุ้มครองทางสังคม การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และบริการสาธารณะ เป็นต้น (ศิวกร สว่างศรี, 2559) ดังนั้น การศึกษาการปรับตัวของชุมชนจึงควรทำความเข้าใจบริบทของชุมชน สิ่งที่เข้ามากระทบชุมชน ความยืดหยุ่นของชุมชน และความสามารถในการรับมือและปรับตัวกับสิ่งรบกวนเหล่านั้น รวมทั้งคำนึงถึงจุดด้อยและจุดแข็งของชุมชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจได้ว่าชุมชนสามารถปรับตัวได้ดีมากน้อยเพียงใดต่อการเปลี่ยนแปลง

3. ข้อมูลและวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นวิจัยแบบผสมผสาน ได้ศึกษาข้อมูลจากผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่นี้เป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 20 ปี โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยใช้คำถามปลายเปิด (open-ended questions) เพื่อที่จะได้รับข้อมูลที่หลากหลายในแง่มุมของผู้ตอบสัมภาษณ์ในแต่ละบุคคล โดยมีการใช้เครื่องบันทึกเสียง เพื่อใช้บันทึกบทสนทนาระหว่างการให้สัมภาษณ์ และสมุดบันทึกข้อมูล (field note) เพื่อจดบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

นอกจากนี้ ได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะกายภาพ สภาพแวดล้อม การตั้งถิ่นฐาน และโครงข่ายการคมนาคม เป็นต้น จากนั้นได้มีการลงพื้นที่ชุมชนเพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามและสัมภาษณ์กลุ่มประชากรในพื้นที่ รวมถึงได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในบริเวณพื้นที่ศึกษาระหว่างปี พ.ศ. 2542-2563 ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS)

3.1 กลุ่มประชากร

กลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูล คือ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนพิพัฒน์ 2 โดยมีการเลือกตัวอย่างเป็นไปแบบสุ่ม โดยพิจารณาจากระยะเวลาของชาวบ้านที่อยู่อาศัยต้องมากกว่าหรือเท่ากับ 20 ปีขึ้นไป จึงประสานงานกับผู้นำชุมชนให้ช่วยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง โดยสุ่มตัวอย่างประชากร ออกเป็น 10 ตัวอย่าง เป็นเพศชาย จำนวน 4 คน และเพศหญิง 6 คน เป็นผู้นำชุมชน 1 คน และสมาชิกชุมชน 9 คน ซึ่งประกอบไปด้วยประชากรช่วงอายุ 31-40 ปี จำนวน 2 คน

อายุ 41-50 ปี จำนวน 1 คน อายุ 51-60 ปี จำนวน 3 คน และอายุ 61 ปีขึ้นไป จำนวน 4 คน ดังรายละเอียดในตารางที่ 2

ตารางที่ 2

กลุ่มตัวอย่างประชากร

ประชากร	อายุ (ปี)	เพศ	อาชีพ	วันที่สัมภาษณ์	ระยะเวลาสัมภาษณ์ (นาที)	ระยะเวลาอาศัยในชุมชน (ปี)
P1	56	ชาย	ค้าขาย	15 ก.ค. 2562	40	56
P2	45	หญิง	ค้าขาย	15 ก.ค. 2562	37	20
P3	60	หญิง	ค้าขาย	13 ก.ค. 2562	32	60
P4	35	ชาย	พนักงานบริษัท	13 ก.ค. 2562	45	20
P5	40	หญิง	พนักงานบริษัท	13 ก.ค. 2562	31	32
P6	>60	ชาย	เกษียณ	13 ก.ค. 2562	46	52
P7	>60	ชาย	เกษียณ	15 ก.ค. 2562	51	60
P8	53	หญิง	แม่บ้าน	13 ก.ค. 2562	30	30
P9	>60	หญิง	แม่บ้าน	15 ก.ค. 2562	42	40
P10	>60	หญิง	แม่บ้าน	15 ก.ค. 2562	45	30

3.2 วิธีการเก็บข้อมูลและศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน ซึ่งประกอบด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของชุมชนด้วยระบบ GIS การสัมภาษณ์เชิงลึกจนได้ข้อมูลที่ครบถ้วนทุกประเด็นที่ต้องการศึกษา และการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ ร่วมกับการสืบค้นข้อมูลเอกสารงานวิจัยในอดีตและข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ โดยสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 10 คน ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนอย่างน้อย 20 ปี ประกอบด้วยผู้นำชุมชน 1 คน และประชาชนทั่วไป 9 คน ทั้งนี้ ได้สัมภาษณ์กลุ่มประชากรทีละคนด้วยชุดคำถามกว้าง ๆ ชุดเดียวกัน โดยคำถามที่ใช้ในงานวิจัยได้ประยุกต์มาจากงานวิจัยของ Buikstra et al. (2010) และ Amundsen (2012) ในประเด็นเรื่องการศึกษาความยืดหยุ่นของชุมชน เพื่อช่วยให้ทราบการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของชุมชน สิ่งกระทบจากภายนอก และการปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยคำถาม ดังนี้ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่เห็นได้ชัดอย่างไรบ้าง ผลกระทบจากการเป็นย่านการค้าของบริเวณสีลม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การปรับตัวของคนในชุมชน การวางแผนของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาจากภายนอก ความร่วมมือของคนในชุมชน หน่วยงานที่เข้ามาดูแลชุมชน อยากเห็นการเปลี่ยนแปลง/พัฒนา

ชุมชนในด้านใด ท่านมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนอะไรบ้าง และชุมชนของท่านมีความยืดหยุ่นมากน้อยแค่ไหนและอะไรเป็นเหตุให้เกิดความยืดหยุ่นนั้น

ในการสัมภาษณ์นั้น ได้มีการบันทึกการสัมภาษณ์ และได้ถอดบทสัมภาษณ์ของแต่ละคน จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบกันและสังเคราะห์ เพื่อวิเคราะห์ลักษณะพัฒนาการและการปรับตัวของคนในชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 ในช่วงกว่า 20 ปีที่ผ่านมา ใน 4 ประเด็นหลักๆ ดังนี้ 1) บริบทของชุมชน 2) สิ่งที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน 3) ความสามารถในการปรับตัวของชุมชน/ความยืดหยุ่นของชุมชน และ 4) ผลลัพธ์การดำรงชีวิต (ชุมชนมีความยืดหยุ่นหรือเปราะบางในด้านใดบ้าง)

4. ผลการศึกษา

4.1 บริบทของชุมชน

ปัจจุบันชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 378 ครัวเรือน โดยมีบ้านจำนวน 152 หลัง และมีกรรมการชุมชน 9 คน มีประชากรชาย จำนวน 458 คน และประชากรหญิง จำนวน 479 คน รวมเป็น 937 คน (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ 15 ก.ค. 2562) จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนถึงลักษณะของชุมชนในอดีต เช่น ลักษณะของบ้านเรือน ผู้คน และสิ่งแวดล้อมในบริเวณชุมชน ร่วมกับการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จึงทำให้แบ่งบริบทของชุมชนออกเป็น 6 ด้าน ดังนี้

1) ด้านภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งอยู่บริเวณย่านการค้าสีลมในปัจจุบัน เป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของเมืองจากเขตพระนครออกมาทางด้านตะวันออกตามแนวถนนสีลมที่ตัดขึ้นใหม่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ได้มีการพระราชทานที่ดินให้แก่ชาวต่างชาติได้เข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเป็นชุมชนที่อยู่ภายใต้การดูแลของราชพัสดุ

ภาพที่ 2
แผนที่แสดงที่ตั้งและขอบเขตของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2

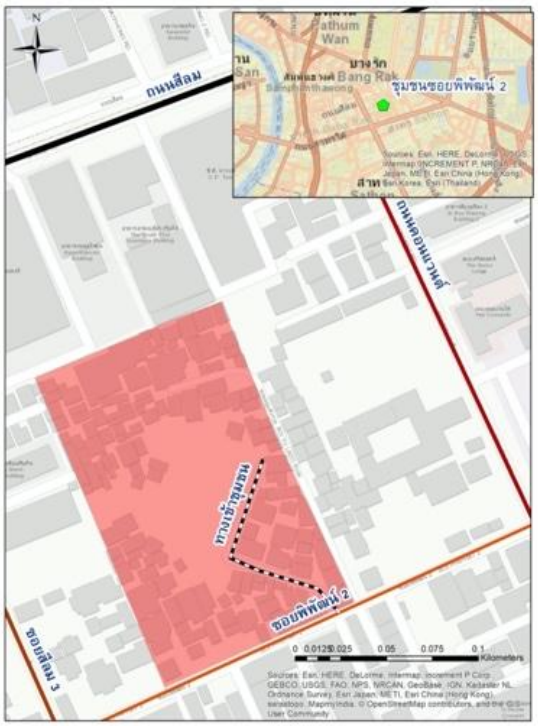

ที่มา: คณะผู้วิจัย

2) ด้านการตั้งถิ่นฐาน บริเวณทางเข้าชุมชนมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เลียบไปกับถนน (linear-settlement) แต่เมื่อเข้าไปภายในตัวของชุมชนที่อยู่ด้านในนั้น มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่ค่อนข้างไร้ทิศทาง ก่อให้เกิดความไม่เป็นระเบียบ (disorganized-agglomerated village) ลักษณะที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นบ้านเดี่ยว 2 ชั้น มีพื้นที่ใช้สอยโดยเฉลี่ยประมาณ 40-60 ตารางเมตร และการใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย (อมรรัตน์ กล่ำพลบ, 2545) ลักษณะของอาคารที่อยู่อาศัยได้เปลี่ยนแปลงจากที่มีลักษณะที่เป็นบ้านไม้สองชั้นได้เปลี่ยนมาเป็นบ้านปูนมากขึ้น (กรรมการชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2562)

ภาพที่ 3

บริเวณทางเข้าหลักของชุมชนและสิ่งปลูกสร้างของกลุ่มผู้อยู่อาศัย

ที่มา: คณะผู้วิจัย

3) การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ ปัจจุบันชุมชนมีพื้นที่ประมาณ 0.02 ตร.กม. หรือประมาณ 12 ไร่เศษ ทั้งนี้ จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายดาวเทียมด้วยระบบ GIS ร่วมกับข้อมูลจากสำนักการวางผังและพัฒนาเมืองระหว่างปี พ.ศ. 2542 และ 2563 พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินหลักๆ ดังนี้ คือ พื้นที่ของชุมชนส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์ในการอยู่อาศัยเป็นหลัก โดยมีการเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัยประมาณร้อยละ 4.46 (จากร้อยละ 38.5 ในปี พ.ศ. 2542 เป็นร้อยละ 42.96 ในปี พ.ศ. 2563) ทั้งนี้ พบว่าที่อยู่อาศัยถูกแบ่งย่อยให้มีขนาดเล็กลงกว่าเดิม และพื้นที่พาณิชยกรรมเพิ่มร้อยละ 2.30 (จากร้อยละ 3.79 ในปี พ.ศ. 2542 เป็นร้อยละ 6.09 ในปี พ.ศ. 2563) ดังแสดงในภาพที่ 4 และ 5 ทั้งนี้ ด้วยข้อจำกัดเรื่องสิทธิ์การถือครองที่ดินซึ่งเป็นที่ราชพัสดุ จึงไม่พบการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินประเภทอาคารสูงหรือกิจกรรมที่ใช้พื้นที่แบบเข้มข้นอื่นๆ มีเพียงที่อยู่อาศัยเป็นหลักเท่านั้น

ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ชุมชนได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนในการปรับปรุงสภาพพื้นที่ ดังนี้

หน่วยงานภาครัฐ ได้เข้ามาดำเนินการปรับปรุงชุมชนให้เป็นระเบียบมากยิ่งขึ้น ได้แก่ การเพิ่มปริมาณถังขยะในชุมชน การดูแลท่อระบายน้ำไม่ให้อุดตัน และการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้เข้ามาติดตั้งเครื่องเสียงในอาคารอเนกประสงค์ของชุมชน เป็นต้น

หน่วยงานเอกชน ได้เข้ามาช่วยพัฒนาชุมชนโดยการสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เพิ่มเติม เช่น อาคารอเนกประสงค์ สนามกีฬา สนามเด็กเล่น และลานจอดรถ เป็นต้น

ภาพที่ 4

ภาพดาวเทียมแสดงพื้นที่ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2542 และ พ.ศ. 2563

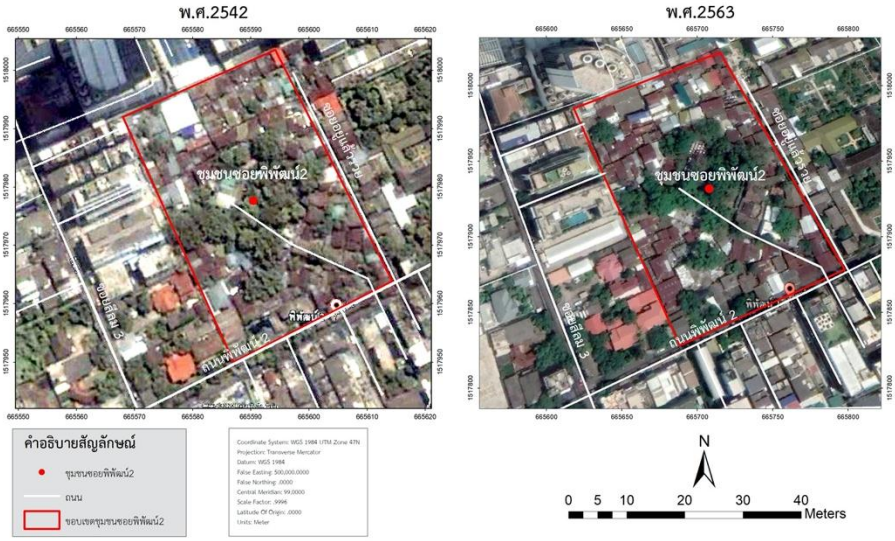

ที่มา: คณะผู้วิจัย

ภาพที่ 5

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2542 และ พ.ศ. 2563

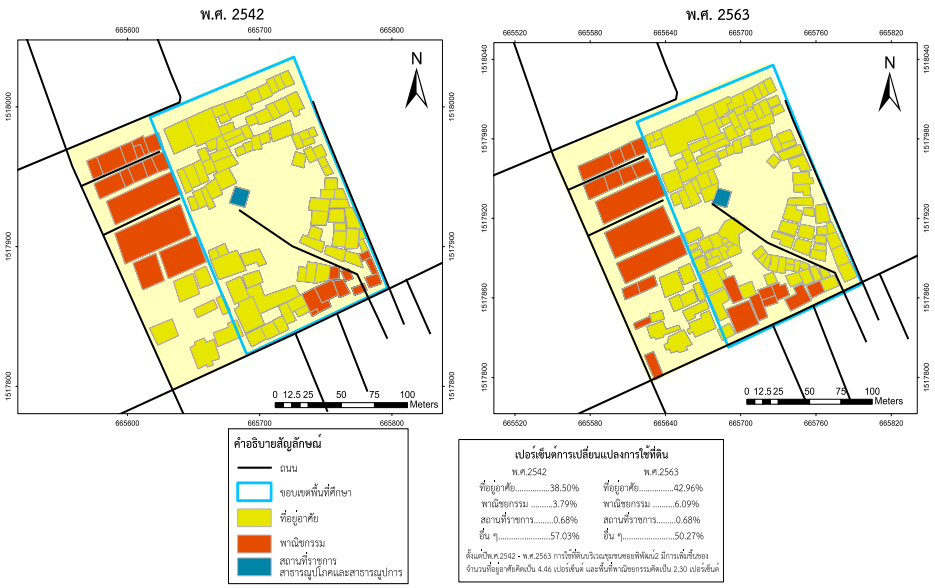

ที่มา: คณะผู้วิจัย

4) ที่อยู่อาศัยและสถาปัตยกรรม ปัจจุบันสิ่งปลูกสร้างและอาคารบ้านเรือนมีความแตกต่างจากสมัยก่อน ที่เห็นได้ชัดเจนจากการสัมภาษณ์ คือ ในอดีตอาคารบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นอาคารไม้ แต่ปัจจุบันได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นอาคารปูนซีเมนต์มากขึ้น แต่ยังคงพบเห็นอาคารไม้ได้ประปรายในชุมชน นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงอีกประการหนึ่งที่เด่นชัด คือ คนในชุมชนรุ่นก่อน (ช่วงประมาณ 30 ปีที่แล้ว) ได้ย้ายออกจากชุมชนเป็นจำนวนมาก และบ้านที่พักอาศัยก็ได้ถูกดัดแปลงเป็นบ้านเช่าและแบ่งให้คนงานเช่า ซึ่งส่วนมากเป็นแรงงานชาวเมียนมาที่มาอยู่อาศัยเพื่อทำงานในสถานบันเทิงและร้านอาหารในบริเวณนี้

ภาพที่ 6

อาคารบ้านเรือนเดิมถูกดัดแปลงมาเป็นบ้านเช่า

ที่มา: คณะผู้วิจัย

5) การสัญจร เป็นการสัญจรทางเดียว เนื่องจากชุมชนไม่มีทางออกสู่ถนนหลักทางด้านหน้าเพราะมีคลองขวางเอาไว้ ดังนั้น ทางเข้าออกชุมชนจึงมีเพียงถนนของชุมชนที่เชื่อมติดกับถนนคอนแวนต์ ซึ่งมีความกว้างของผิวจราจรประมาณ 6 เมตร และทางเท้า 1.8 เมตร และถนนสีลมซอย 3 เท่านั้น ซึ่งมีความกว้างของผิวจราจรประมาณ 6 เมตร และทางเท้า 1 เมตร ทั้งนี้ ถนนภายในชุมชนเป็นเพียงทางเดินขนาดเล็กเท่านั้น

ภาพที่ 7

ทางเดินภายในชุมชน

ที่มา: คณะผู้วิจัย

6) ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ ผู้อยู่อาศัยในชุมชนประกอบอาชีพที่หลากหลาย เช่น รับจ้าง ค้าขาย รับราชการ แม่บ้าน และพนักงานบริษัท เป็นต้น โดยจากการสัมภาษณ์พบว่า ราคาของสินค้าและค่าบริการที่เพิ่มขึ้นจากการกลายเป็นย่านการค้าของสีลมนั้น ทำให้ต้องปรับตัวเพื่อรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงในหลากหลายรูปแบบ อาทิเช่น หางานพิเศษทำเพิ่มเติมจากงานประจำ เลือกซื้อสินค้าจากแหล่งอื่นที่มีราคาถูกกว่า ประหยัดในการใช้จ่ายมากขึ้น และได้รับเงินสนับสนุนจากญาติ เป็นต้น

4.2 สิ่งที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกทำให้ทราบถึงสิ่งที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันของคนในชุมชนหลัก ๆ ดังนี้ คือ

1) ปัญหารถติดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาหลังเลิกเรียนและเวลาเลิกงาน

2) การย้ายเข้ามาของคนจากต่างถิ่น ส่วนมากคือแรงงานต่างด้าว

3) ปัญหายาเสพติดที่แก้ไม่ได้อย่างถาวร แม้ว่าจะมีความพยายามจากหลายภาคส่วน ทั้งตำรวจและทหารเข้ามาช่วยแก้ปัญหา

4) เศษสิ่งก่อสร้างจากการสร้างตึกตกลงมาใส่บ้านของชาวบ้านในชุมชน

5) เสียงรบกวนที่เกิดจากการก่อสร้างตลอด 24 ชั่วโมง

6) ราคาสินค้าที่แพงมากขึ้นและค่าครองชีพที่สูงขึ้น

7) สภาพแวดล้อมของชุมชนที่ขาดระเบียบและเสื่อมโทรมในบางแห่ง

8) การย้ายถิ่นออกไปยังบริเวณอื่น ของคนรุ่นใหม่

4.3 ความสามารถในการปรับตัวของชุมชน

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และจากการลงพื้นที่ พบปัจจัยที่บ่งชี้ความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัวของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 ได้ ดังแสดงในตารางที่ 3

ตารางที่ 3

ปัจจัยที่บ่งชี้ความยืดหยุ่นและการปรับตัวของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2

ปัจจัย	คำอธิบาย/ตัวอย่าง
1. โครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานและการบริการพื้นฐาน (Infrastructure and support services)	- การที่ซอยพิพัฒน์ 2 อยู่บริเวณย่านการค้าสีลมซึ่งเป็นย่านการค้าที่สำคัญและเป็นศูนย์รวมของห้าง ร้านค้า และอาคารสำนักงาน ตลอดทั้งสถานบันเทิง ทำให้ชุมชนได้รับการบริการและโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานไปด้วย อาทิเช่น มีการเปิดให้บริการของระบบรถไฟฟ้า และมีระบบคมนาคมอื่น ๆ ที่หลากหลาย ทำให้คนในชุมชนสามารถสัญจรได้อย่างสะดวกมากขึ้น - ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากห้างร้านและบริษัท เช่น มีการสร้างสนามเด็กเล่นให้กับชุมชน ลานกีฬาอเนกประสงค์สำหรับทำกิจกรรมร่วมกัน - มีระบบน้ำประปา ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบไฟฟ้า
2. แกนนำชุมชน (Active agents)	- สมาชิกในชุมชนได้มีการทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนโดยการประชาสัมพันธ์จากประธานชุมชนหรือคณะกรรมการชุมชน กิจกรรมหลักที่คนในชุมชนนั้นทำร่วมกันก็คือ กิจกรรมวันเด็ก ทำบุญปีใหม่และสงกรานต์ รวมถึงมีการประชาสัมพันธ์เสียงตามสายเพื่อกระจายข้อมูลข่าวสาร เช่น เมื่อมีหน่วยงานจากภายนอกเข้ามาให้การช่วยเหลือหรือให้บริการทางสาธารณสุข
3. เครือข่ายทางสังคมและการร่วมมือ (Social network and support)	- ชุมชนมีการติดต่อกันผ่านทางความใกล้ชิดส่วนบุคคล แต่สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนนั้นมีช่องทางการติดต่อผู้นำชุมชนผ่านทางโทรศัพท์ นอกจากนี้ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 มีการใช้ Facebook page โดยใช้ชื่อว่า ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 เพื่อใช้เป็นช่องทางประชาสัมพันธ์ข่าวสารในชุมชน - มีการร่วมมือและสามัคคีกันของสมาชิกชุมชนในวันสำคัญทางศาสนาและเทศกาลสำคัญ ร่วมถึงจัดกิจกรรมให้แก่เยาวชน เช่น งานทำบุญสงกรานต์ งานวันเด็ก และงานปีใหม่ มีการประชาสัมพันธ์ชุมชน เช่น เสียงตามสาย
4. ความเชื่อที่หลากหลาย (Beliefs)	สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ดังจะเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์ของสมาชิกในชุมชนในเรื่องของกิจกรรมที่คนในชุมชนได้ทำร่วมกันเป็นหลักคือการทำบุญปีใหม่ และสงกรานต์ แต่ถึงกระนั้นชุมชนก็มิได้มีการปิดกั้นการรับเข้ามาของความเชื่อ/วัฒนธรรมอื่น ดังจะเห็นได้จากการที่ชุมชนได้เปิดโอกาสให้มิชชันนารี เข้ามาสอนภาษาอังกฤษให้กับเด็กๆ ในชุมชน รวมทั้งเผยแผ่ศาสนาในเวลาเดียวกัน

ปัจจัย	คำอธิบาย/ตัวอย่าง
5. การให้ความช่วยเหลือโดยหน่วยงานรัฐและเอกชน (Engaged governance and private sectors)	- หน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงานได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชนในด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านชีวิตความเป็นอยู่และความปลอดภัยของชุมชน เช่น รถเก็บขยะ บริการสาธารณสุขโดยอนามัยศูนย์สี่พระยา การไฟฟ้าเข้ามาช่วยบำรุงศาลาชุมชน โดยติดตั้งสายไฟฟ้าและลำโพงขยายเสียง - ภาคเอกชน เช่น คอนโด Aspire ได้สร้างสนามเด็กเล่นให้ชุมชน บริษัท United สร้างศาลาชุมชน และธนาคารกรุงเทพได้เข้ามาช่วยเรื่องการบำบัดน้ำเสีย เป็นต้น - ชุมชนได้รับบริการสาธารณะที่ค่อนข้างทั่วถึงจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐและเอกชน ดังที่ปรากฏจากคำให้สัมภาษณ์ “การเกิดเป็นย่านการค้าทำให้มีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาดูแลให้ความช่วยเหลือชุมชนมากขึ้น โดยมีการปรับปรุงให้เป็นระเบียบมากยิ่งขึ้น เช่น ท่อระบายน้ำ” (กรรมการชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2562)
6. ยอมรับความเปลี่ยนแปลงและความแตกต่าง (Embracing differences and changes)	สมาชิกชุมชนส่วนใหญ่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ การย้ายถิ่นเข้ามาของแรงงานชาวต่างชาติ (เช่น เมียนมา) ราคาข้าวของเครื่องใช้ที่แพงขึ้นจากการอยู่ในย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญ

4.4 ผลลัพธ์การดำรงชีวิต

<u>จุดเด่น/ลักษณะความยืดหยุ่น (resilience pathway)</u>

โดยภาพรวมกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในชุมชนต่อเนื่องมาเป็นเวลากว่า 20 ปี สามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับการกลายเป็นย่านการค้าของบริเวณสีลมได้ แม้ว่าจะมีราคาสินค้าที่แพงขึ้นแต่คนในชุมชนก็ยอมรับและปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน อาทิเช่น หางานพิเศษทำเพิ่มเติมจากงานประจำ เลือกซื้อสินค้าจากแหล่งอื่นที่มีราคาถูกกว่า ประหยัดมากขึ้นกับการใช้จ่ายเรื่องอื่น ๆ และได้รับเงินสนับสนุนจากญาติ

อย่างไรก็ตาม การจากสัมภาษณ์กลุ่มประชากรตัวอย่างที่มีอายุต่างกันทำให้เห็นนัยยะสำคัญของการปรับตัวที่แตกต่างกันออกไป โดยประชากรตัวอย่างที่เป็นคนรุ่นเก่าที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป มีแนวโน้มในการยอมรับกับสิ่งที่เป็นไปในชีวิตและไม่ต้องการความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ และไม่รู้สึกว่าขาดแคลนสิ่งใดจนคิดที่จะย้ายออก ทำให้พวกเขาสามารถที่จะอยู่ในชุมชนต่อไปได้อย่างมีความสุข อีกทั้งยังรักและเกิดความผูกพันกับชุมชนของตนมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ในขณะที่ประชากรที่มีอายุต่ำกว่า 50 ปี มองว่าการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นเป็นความท้าทายที่คุ้มค่ากับการปรับตัว

คนในชุมชนส่วนใหญ่มีความร่วมมือกันดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งความร่วมมือกันในการทำกิจกรรมของชุมชน ซึ่งกิจกรรมส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมความสามัคคี เช่น การทำบุญ

ตักบาตรในวันสำคัญและกิจกรรมวันเด็ก เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเสมือนตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน นอกจากนี้ ความแตกต่างระหว่างช่วงอายุของคนในชุมชนมีผลต่อลักษณะความคิดและการปรับตัวที่แตกต่างกันออกไป

นอกจากนี้ ชุมชนยังมีกลุ่มผู้นำชุมชนที่คอยดูแลและประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในการประชาสัมพันธ์และเป็นแกนหลักในการจัดกิจกรรมให้แก่ชุมชน ประกอบกับมีโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานที่ครบถ้วน และทำเลที่ตั้งอยู่ท่ามกลางย่านธุรกิจการค้าและระบบการคมนาคมที่หลากหลาย จึงทำให้ชุมชนได้เปรียบในหลาย ๆ ด้าน

จุดด้อย/ลักษณะเปราะบาง (vulnerability pathway)

ชุมชนมีการย้ายถิ่นเข้ามาของแรงงานต่างชาติเพิ่มมากขึ้น ส่วนใหญ่เป็นแรงงานต่างชาติที่เข้ามาทำงานในสถานบันเทิงและร้านอาหารบริเวณสีลม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน เนื่องจากมีการดัดแปลงที่อยู่อาศัยให้เป็นห้องเช่ามากยิ่งขึ้น สิ่งนี้เป็นอุปสรรคต่อการจัดระเบียบชุมชนอีกด้วย และยังขาดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้อยู่เก่าและผู้ย้ายถิ่นเข้ามาใหม่ แม้ว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่จะไม่ได้ปฏิเสธผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยใหม่และสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยปราศจากความขัดแย้ง แต่ก็ยังไม่มีกิจกรรมร่วมกันมากนัก นอกจากนี้หนึ่งในกลุ่มตัวอย่างยังได้แสดงทัศนะกับการเข้ามาของคนภายนอกว่า “คนจากภายนอกย้ายเข้ามาอยู่เยอะ ทำให้เกิดความไว้วางใจที่น้อยลง” (สมาชิกชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2562)

การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของคนในพื้นที่ โดยส่งเสริมให้ลูกหลานมีการศึกษาที่สูงขึ้น จึงทำให้เกิดการย้ายถิ่นออกไปทำงานและอยู่อาศัยนอกชุมชนที่มีบริเวณกว้างขวางกว่า อีกทั้งสามารถซื้อและเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัยเหล่านั้นได้ จากการที่ผู้คนรุ่นเก่าจำนวนหนึ่งย้ายออกไปจากพื้นที่และบางส่วนเสียชีวิตไป อีกทั้งสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป โดยคนรุ่นหนุ่มสาวนิยมอยู่อย่างสันโดษ ทำให้แนวโน้มความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนเริ่มลดน้อยลง

ปัญหายาเสพติดเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ชุมชนนี้กำลังประสบ แม้ว่าจะมีทหารและตำรวจเข้าไปช่วยดูแลแต่ก็ยังไม่สามารถจัดการปัญหาได้อย่างเด็ดขาด

5. สรุปการปรับตัวของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2

ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 เป็นเพียงหนึ่งในชุมชนขนาดเล็กจำนวนมากในเมืองหลวงแห่งนี้ที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยมาอย่างยาวนาน จากการวิเคราะห์การปรับตัวของชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 ที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมตลอดระยะเวลา 20 ปี พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นร้อยละ 4.46 และมีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่พาณิชยกรรมร้อยละ 2.30

เฉกเช่นเดียวกับชุมชนแออัดในเมืองหลาย ๆ แห่ง ชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 กำลังเผชิญกับความท้าทายและสิ่งกระทบหลัก ๆ ที่สำคัญ ดังนี้ การย้ายถิ่นเข้ามาของแรงงานต่างชาติโดยเฉพาะ

ชาวเมียนมาที่เข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนนี้ เนื่องจากราคาค่าเช่าที่ถูกและอยู่ใกล้แหล่งงานเช่น สถานบันเทิงบริเวณสีลม ผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่เริ่มมีการสร้างชุมชนย่อยแยกตัวออกจากชุมชนหลัก และคนในชุมชนเองก็ไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มนี้มากนัก ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตอาจมาจากการขาดการสื่อสารระหว่างกัน เป็นต้น นอกจากนี้ คนรุ่นใหม่ในชุมชนก็มีคนจำนวนไม่น้อยที่ย้ายถิ่นออกไปยังที่อื่น ด้วยเหตุผลนานาประการ เช่น เพื่อการศึกษา การทำงาน และการมีสภาพแวดล้อมอยู่อาศัยที่กว้างขวางและแออัดน้อยกว่า ปัญหายาเสพติด และระบบสิ่งแวดล้อมในชุมชนบางบริเวณที่ยังไม่ได้รับการดูแลพัฒนาอย่างดีพอ มลพิษทางเสียงจากการก่อสร้าง การจราจรติดขัด และค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ตลอดจนถึงความไม่แน่นอนเรื่องการถือครองสิทธิ์ที่อยู่อาศัย เป็นต้น

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในด้านจุดแข็งและโอกาสของชุมชน พบว่ามีลักษณะหลายประการที่ได้เปรียบชุมชนอื่นๆ เช่น ทำเลที่ตั้งอยู่บริเวณย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญ ใกล้สถานศึกษาขนาดใหญ่ ใกล้สถานทูต และสถานที่ราชการสำคัญ รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวในเมือง และอยู่ในพื้นที่ที่มีศักยภาพในการพัฒนาเชื่อมโยงกันได้ อีกทั้งมีระบบคมนาคมสะดวกโดยเฉพาะระบบรถไฟฟ้าทั้ง BTS และ MRT ที่สามารถเชื่อมโยงไปยังแหล่งงานบริเวณอื่นๆ ได้

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างพบปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีความยืดหยุ่นซึ่งเป็นจุดแข็งที่ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางย่านธุรกิจการค้าและความเป็นเมืองได้ มี 6 ลักษณะ คือ โครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานและการบริการพื้นฐาน แกนนำชุมชน เครือข่ายทางสังคมและการร่วมมือ ความเชื่อที่หลากหลาย การให้ความช่วยเหลือโดยหน่วยงานรัฐและเอกชน และการยอมรับความเปลี่ยนแปลงและความแตกต่าง ซึ่งคุณลักษณะทั้งหมดนี้ล้วนสัมพันธ์กัน ซึ่งมีส่วนช่วยให้ชุมชนนี้มีความยืดหยุ่น (community resilience) และสามารถปรับตัว (adaptive capacity) รวมถึงรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและสิ่งกระทบต่างๆ (disturbances) ที่เข้ามาได้

อย่างไรก็ตามปัจจัยหรือตัวชี้วัดความยืดหยุ่นของชุมชนเหล่านี้ มีลักษณะเป็นพลวัต หากในอนาคตมีสิ่งกระทบหรือความท้าทายอื่นๆ ที่รุนแรงเข้ามา อาจจะทำให้ชุมชนมีความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงหรือไม่อาจจะปรับตัวได้ ตัวอย่างเช่น หากมีแรงงานต่างชาติเข้ามามากขึ้นและชุมชนยังขาดปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มนี้ หรือมีการย้ายถิ่นของคนดั้งเดิมในชุมชนเพิ่มมากขึ้น หรือการขาดผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง รวมถึงหากกรมธนารักษ์ต้องการพัฒนาและเพิ่มมูลค่าที่ดินแปลงนี้เพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมรูปแบบอื่นๆ ชุมชนแห่งนี้อาจจะถูกไล่รื้อหรือถูกย้ายที่อยู่ใหม่ ดังนั้น ความไม่แน่นอนเรื่องที่อยู่อาศัยจึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจสำหรับชุมชนแออัดในเมืองหลวงแห่งนี้

เมื่อพิจารณาคุณลักษณะความยืดหยุ่นของชุมชนตามแนวคิดของ Béné et al. (2012) Chelleri et al. (2015) และ Frankenberger et al. (2013) พบว่าความยืดหยุ่นของชุมชนซอย

พิพัฒน์ 2 อยู่ในลักษณะมีความสามารถในการปรับตัว (adaptive capacity) กับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้ แต่ยังไม่มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพใหม่ (transformation capacity)

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่คนในชุมชนจะต้องเข้าใจคุณลักษณะที่โดดเด่นและจุดด้อยของตนเอง เพื่อที่จะสามารถเสริมสร้างความยืดหยุ่นในแก่ชุมชน และปรับตัวได้ต่อการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ตัวอย่างเช่น การวางแผนยุทธศาสตร์และแผนการดำเนินงานของชุมชน จัดกิจกรรมส่งเสริมความสามัคคีในชุมชน หาอัตลักษณ์ของชุมชน เช่น ลักษณะสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น องค์ความรู้และเรื่องราวความสำคัญของชุมชน กิจกรรมดั้งเดิมของชุมชน และอาหารขึ้นชื่อของชุมชน เป็นต้น เพื่อที่จะสามารถต่อยอดเป็นการท่องเที่ยวเชิงชุมชนได้ต่อไป

ทั้งนี้ การถอดบทเรียนจากพัฒนาการการปรับตัวของชุมชนพิพัฒน์ 2 น่าจะเป็นประโยชน์และสามารถเป็นแนวทางการพัฒนาให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชนอื่นที่กำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงเฉกเช่นเดียวกัน

เสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาการปรับตัวของชุมชนเพียงแค่ชุมชนเดียว ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ด้วย เพื่อที่จะทำให้สามารถสรุปหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนในลักษณะนี้ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากในเมืองหลวง อีกทั้งควรมีการสัมภาษณ์หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพิ่มขึ้น เพื่อทราบนโยบายและแนวทางการปรับปรุงพัฒนาชุมชน รวมถึงควรสัมภาษณ์กลุ่มคนที่เป็นแรงงานต่างชาติที่เข้าไปเช่าอาศัยในพื้นที่ในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในส่วนของดัชนีชี้วัดความยืดหยุ่นของชุมชนในงานวิจัยนี้อ้างอิงมาจากงานวิจัยในต่างประเทศเป็นหลัก ดังนั้น จึงควรมีการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่เป็นบุคคลสำคัญในชุมชนเพิ่มเติม รวมถึงนักวิชาการที่เกี่ยวข้องในการระบุปัจจัยที่ช่วยชี้วัดความยืดหยุ่นของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนแออัดในเมือง

เอกสารอ้างอิง/References

กมลรัตน์ บำรุงตน. (2546). *การใช้ประโยชน์ที่ดินและการให้บริการโครงสร้างพื้นฐานในย่านพาณิชยกรรมศูนย์กลางกรุงเทพมหานคร: กรณีศึกษาย่านสีลมสาทร* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชีวารัตน์ กลับคุณ. (2550). *แนวทางการพัฒนาพื้นที่บริเวณย่านธุรกิจสีลมช่วงถนนคอนแวนต์ถึงถนนนราธิวาสราชนครินทร์* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บัณฑิต จุลาสัย, เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร, และ พีรศรี โพวาทอง. (2549). *โครงการแผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2450-พ.ศ.2475: การรวบรวมและจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาสถาปัตยกรรมและเมืองกรุงเทพ*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. https://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=RDG49H0003

โรงเรียนธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ไทย. (2560). *ราคาประเมินที่ดินใหม่ สีลม สาทร ทองหล่อ สุขุมวิท เจริญกรุง 2560*. https://www.trebs.ac.th/th/news_detail.php?nid=87

ศิวกร สว่างศรี. (2559). *การจัดการการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา ชุมชนเกาะศาลเจ้าเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมฤทัย เล็กศรีสกุล. (2544). *แนวทางการออกแบบเพื่อการประสานระบบพื้นที่โล่งในเมืองย่านธุรกิจถนนสีลม* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สามย่านมิตรทาวน์. (2563). *จุฬาฯ-สามย่าน ติด 16 ย่านสุดคูลระดับโลก*. https://www.samyan-mitrtown.com/2020/10/08/จุฬาฯ-สามย่าน-นั่งอันดับ/

อมรรัตน์ กล่ำพลบ. (2545). *ผู้อยู่อาศัยกับโอกาสในการพัฒนาที่ดินราชพัสดุชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 เขตบางรัก กรุงเทพมหานคร* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Ahmed, I. (2016). Building resilience of urban slums in Dhaka, Bangladesh. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *218*, 202-213.

Amundsen, H. (2012). Illusions of Resilience? An Analysis of Community Responses to Change in Northern Norway. *Ecology and society*, *17*(4), 46.

Béné, C., Wood, R. G., Newsham, A., & Davies, M. (2012). Resilience: new utopia or new tyranny? Reflection about the potentials and limits of the concept of resilience in relation to vulnerability reduction programmes. *IDS Working Papers*, *2012*(405), 1-61.

Buikstra, E., Ross, H., King, C. A., Baker, P. G., Hegney, D., McLachlan, K., & Rogers-Clark, C. (2010). The components of resilience—Perceptions of an Australian rural community. *Journal of Community Psychology*, *38*(2), 975-991.

Carter, H. (1990). *Urban and rural settlements*. Longman.

Chelleri, L., Waters, J. J., Olazabal, M., & Minucci, G. (2015). Resilience trade-offs: addressing multiple scales and temporal aspects of urban resilience. *Environment and Urbanization*, *27*(1), 181-198.

Chirisa, I., & Mabeza, C. (2019). *Community Resilience Under the Impact of Urbanisation and Climate Change: Cases and Experiences from Zimbabwe*. Langaa Rpcig.

Frankenberger, T., Mueller, M., Spangler, T., & Alexander, S. (2013). *Community resilience: Conceptual framework and measurement feed the future learning agenda*. Westat.

Haggard, R., Cafer, A., & Green, J. (2019). Community resilience: A meta-study of international development rhetoric in emerging economies. *Community Development*, *50*(2), 160-180.

Magis, K. (2010). Community resilience: An indicator of social sustainability. *Society and Natural Resources*, *23*(5), 401-416.

Murphy, B. L. (2007). Locating social capital in resilient community-level emergency management. *Natural Hazards*, *41*(2), 297-315.

Nelson, D. R., Adger, W. N., & Brown, K. (2007). Adaptation to environmental change: contributions of a resilience framework. *Annual review of Environment and Resources*, *32*, 395-419.

Ross, H., Cuthill, M., Maclean, K., Jansen, D., & Witt, B. (2010). *Understanding, Enhancing and Managing for Social Resilience at the Regional Scale: Opportunities in North Queensland*. The University of Queenland.

USAID. (2012). *Building resilience to recurrent crisis: USAID policy and program guidance*. United States Government.

Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R., & Kinzig, A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social–ecological systems. *Ecology and society*, *9*(2). [online]. http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5

Wright, A. (1999). *Twentieth Century Impressions of Ceylon: Its History, People, Commerce, Industries, and Resources*: Asian Educational Services.